

Лагутін В. Д.,

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної теорії
Київського національного
торговельно-економічного університету

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ГРОШЕЙ І ФІНАНСІВ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Органічний взаємозв'язок грошей і фінансів об'єктивно обумовлює єдність і узгодженість усіх складових цілісної фінансової системи країни. Формування дієвих теоретико-методологічних засад дослідження взаємозв'язку грошей і фінансів має важливе значення для наукового обґрунтування змісту і напрямів координації грошово-кредитної і бюджетної політики держави. Серед основних публікацій у вітчизняній економічній літературі, присвячених розв'язанню теоретико-методологічних проблем фінансів і фінансової системи, слід відзначити праці В. Л. Андрущенка, О. Д. Василика, А. А. Гриценка, І. О. Лютого, С. В. Мочерного, В. М. Опаріна, К. В. Павлюк, В. М. Федосова та ін. Проте необхідність глибшого теоретичного розмежування, у тому числі уточнення змісту категорій “гроші”, “фінанси” та “кредит”, як і раніше, зберігається. Все це і зумовило постановку мети і завдань дослідження у цій статті, пов'язаних із систематизацією теоретико-методологічних поглядів на співвідношення змісту категорій “гроші” та “фінанси”.

Особливо актуальним є дослідження взаємозв'язку грошового обігу і державних фінансів. У цьому плані А. А. Гриценко ставить питання про наявність бюджетно-монетарного простору як об'єктивної основи координації монетарної і бюджетної політики¹.

Стан розвитку фінансів відображає загальну макроекономічну ситуацію в країні. Фінанси не можуть бути краще тієї монетарної системи, яка функціонує у національній економіці.

Розуміння фінансів як складної грошової субстанції, відмінної від грошових форм сфери обігу, є визначальною у сучасній фінансовій науці². Очевидно, що теоретичного сенсу у протиставленні фінансів як грошей і фінансів як відносин немає, адже гроші як економічна категорія є формою вираження певної підсистеми економічних відносин – грошових відносин. Фінанси – це насамперед розподільчі та перерозподільчі відносини. Грошова сфера при цьому не є простою “вуаллю” фінансових процесів, а гроші не є нейтральним елементом системи фінансів.

У вітчизняній літературі дається багато визначень фінансів у контексті їх взаємозв'язку з грошима (грошовими відносинами, грошовими фонда-

¹ Гриценко А. А. Развитие форм обмена, стоимости и денег. – К.: Основа, 2005. – С. 160–161.

² Див.: Андрущенко В. Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: (Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів). – Л.: Каменярь, 2000. – С. 6.

ми)³. Так, наприклад В. М. Опарін розуміє під фінансами сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, мобілізацією і розміщенням фінансових ресурсів та з обміном, розподілом і перерозподілом вартості створеного на основі їх використання валового внутрішнього продукту⁴. Автори відомого “Фінансового словника” характеризують фінанси як “сукупність економічних відносин, що виникають у процесі формування та використання централізованих і децентралізованих грошових фондів”⁵. Фінанси – це вартість, яка перебуває у русі, розподілі та перерозподілі. О. Д. Василик визначав фінанси як “сукупність форм і методів формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих грошових фондів з метою виконання функцій і завдань держави, підприємств і населення”⁶. О. П. Чернявський пише, що “об’єктом фінансів є грошові фонди, під якими розуміються грошові кошти цільового призначення. Разом з тим не кожен цільовий грошовий фонд може бути віднесений до фінансових”⁷. Матеріальну основу фінансів становить грошовий оборот, об’єктом якого виступають фінансові ресурси.

Складність грошей і фінансів як об’єктів теоретичного пізнання обумовлює необхідність системного підходу до їх дослідження. Для наукового розуміння цих економічних феноменів потрібна серйозна розробка концептуальних положень. Хоча очевидно, що розкриття сутності таких всеосяжних категорій завжди буде неповним і відносним.

Теоретично правильним є твердження, що фінанси і гроші тісно пов’язані, однак не всякі гроші є фінансами⁸. О. Д. Василик підкреслював: “Фінанси в економічній системі будь-якого типу мають місце тоді, коли здійснюється процес створення та використання фондів грошових засобів, тобто фінансових ресурсів. Умовою наявності фінансів є гроші, які опосередковують процес товарного обміну”⁹. В. М. Опарін зазначає: “З одного боку, фінанси неможливі без грошей, адже інструментом фінансових відносин є саме гроші, а зовнішнім видимим проявом цих відносин є грошові потоки. З другого боку, функціонування грошей без фінансів багато в чому втрачає сенс і зводиться до суто технічних питань обміну”¹⁰. Думається, що все-таки гроші як гроші не виконують суто технічну роль в обміні. Функції грошей як міри вартості та засобу обігу є досить змістовними.

³ Див. про співвідношення між поняттями “гроші”, “фінанси” і “кредит”: Федосов В., Опарін В., Львовчкін С. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями. – К.: КНЕУ, 2002. – С. 33–34.

⁴ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія). – К.: КНЕУ, 2001. – С. 48.

⁵ Загородній А. Г., Вознюк Г. Л., Смовженко Т. С. Фінансовий словник. – К.: Знання, 2000. – С. 483.

⁶ Василик О. Д. Теорія фінансів. – К.: НІОС, 2000. – С. 402.

⁷ Теорія фінансів / За заг. ред. О. П. Чернявського, П. В. Мельника, В. М. Мельника. – К.: ДІА, 2000. – С. 7.

⁸ Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Плахотнюк О. Я. Сутність фінансів у контексті економічних відносин // Фінанси України. – 2005. – № 3. – С. 18.

⁹ Василик О. Д. Теорія фінансів. – К.: НІОС, 2000. – С. 11.

¹⁰ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія). – К.: КНЕУ, 2001. – С. 8.

Ще з часів соціалістичних фінансів майже однотайним є розуміння грошей як коштів громадян чи суб'єктів господарювання, які використовуються ними вільно, без конкретної мети та обмежень, а фінансів — як відособленої частини грошей (грошових фондів), що мають цільове призначення та відносну самостійність функціонування. Вирішальною, по суті, була і багато в чому залишається фондова концепція фінансів, коли фінансові відносини пов'язуються із утворенням і використанням централізованих і децентралізованих грошових фондів. Особливо виразно фондовий характер фінансових відносин проявляється у сфері державних фінансів.

З теоретико-методологічних позицій плідним є дослідження грошового змісту фінансів з точки зору функцій грошей. Зовнішньо здавалося б функції грошей (міра вартості, засіб обігу, засіб нагромадження, засіб платежу, світові гроші) і функції фінансів (розподільна, регулююча, контрольна) лежать зовсім у різних площинах. Але це не так, взаємозв'язок тут складніший і глибший. Так, загально визнано, що гроші у функції засобу платежу використовуються при сплаті податків. Російський дослідник С. І. Лушин пише: “Збір державою грошових податків — це і є одна із головних форм реалізації функції грошей як засобу платежу”¹¹. На основі функції грошей як засобу платежу й виникли державні фінанси. Гроші як фінанси — це насамперед засіб платежу. Гроші як світові гроші є основою функціонування міжнародних фінансів. Без виконання грошима функції засобу нагромадження неможливе існування фінансового ринку.

Генетичною основою виникнення грошей було товарне виробництво і обіг, які об'єктивно потребували загального еквівалента і знаряддя обслуговування товарно-обмінних операцій. Поява грошей і цілісне виконання ними власних функцій суттєво підвищило зрілість і ефективність економічних відносин. С. І. Лушин зазначає: “Історично виникнення грошей та їх розвиток передували виникненню фінансів... Первинність грошей відносно фінансів є суттєвим фактором, який впливає на зв'язок і взаємозалежність грошової та фінансової політики”¹².

Виникнення фінансів пов'язується з переходом від товарно-грошового до товарно-кредитного господарства. Саме з цієї точки зору коректним слід вважати використання терміна “фінансово-кредитні відносини”. І. О. Лютий вірно зазначає: “Ми констатуємо перехід від товарно-грошового господарства до товарно-кредитного, причому основу, зміст кредитних відносин сьогодні визначають фінансові активи”¹³.

Генетичною основою виникнення фінансів можна вважати централізацію фонду грошових коштів у розпорядженні держави шляхом перерозподілу створеної доданої вартості. Функціонування державних фінансів забезпечувало необхідну єдність і цілісність усіх елементів фінансової системи. Класичним слід вважати положення А. Пігу у праці “Дослідження держав-

¹¹ Лушин С. И. Функции денег и финансы // Финансы. — 2006. — № 6. — С. 64.

¹² Там само. — С. 63.

¹³ Лютий І.О. Новітні тенденції розвитку фінансової системи держави// Фінанси України. — 2004. — № 5. — С. 24.

них фінансів”: “Для істинного розуміння суті державних фінансів необхідно ретельно вивчити ті їх особливості як грошової субстанції, які приховані у схожості з іншими грошовими формами”¹⁴.

Виникнення та еволюція фінансів пов’язані з об’єктивними потребами перерозподілу створеного ВВП через державний бюджет в інтересах суспільства і держави. Між закономірностями формування і виконання бюджету та законами грошового обігу існує безпосередній взаємозв’язок. Бюджетні гроші (public money) посідають особливе місце у структурі національного грошового обігу. Бюджетні гроші пов’язані з їх одержанням, розпорядженням й витрачанням органами державної влади.

Держава неминуче втручається у процеси алокації ресурсів з метою їх вдосконалення, використовуючи податки і субсидії або інші способи бюджетного регулювання. “Державні фінанси, — пише П. М. Годме, — це суспільне багатство у формі грошей і кредиту, яке перебуває у розпорядженні органів держави”¹⁵.

Слід зазначити, що важливу роль у виникненні фінансів відіграв процес формування і функціонування фінансового ринку. Головною складовою цього ринку об’єктивно став ринок грошей.

Гроші — це єдиний та цілісний субстрат фінансів. Фінанси є специфічною формою існування грошових коштів, руху грошових потоків, платежів і зобов’язань. Поняття грошей і фінансів онтологічно стосуються однопорядкового кола економічних явищ, а гносеологічно мають спільні методи дослідження.

Фінансові відносини проявляються через систему грошових відносин. Рух грошових ресурсів становить їх матеріальне підґрунтя. Рух грошових коштів через банківські рахунки забезпечує належну прозорість фінансових відносин. Вихідним пунктом формування грошових ресурсів в економіці є центральні банки як емісійні центри та “кредитори останньої інстанції”. У цьому розумінні саме зміна грошової пропозиції на основі певних операцій центрального банку й забезпечує поповнення грошових і фінансових ресурсів в економіці. Розмежування “фінансових” і “грошових” ресурсів ґрунтується на трактуванні взаємозв’язку між фінансами і грошима. Головною причиною заснування перших центральних банків було полегшення фінансування уряду, забезпечення доступних для держави джерел фінансування видатків¹⁶.

Збереження стабільності та зміцнення національної валюти — конституційне завдання центрального банку. Необмежена емісія грошей перетворює їх у безоплатне благо. Нестабільність грошей спричиняє чимало негативних ефектів у сфері фінансів, пов’язаних з інфляцією, включаючи невизначеність у процесі прийняття фінансових і бюджетних рішень. Важливою інститу-

¹⁴ Цит. за: *Musgrave R. A. The Theory of Public Finance. A Study in Public Economy.* — N.Y.: McGraw-Hill Book Company, 1959. — P. 1.

¹⁵ *Годме П.М. Финансовое право: Пер. с франц.* — М.: Прогресс, 1980. — С. 37.

¹⁶ *Смит В. Происхождение центральных банков.* — Тверь: Институт Национальной модели экономики, 1999. — С. 38.

ційною проблемою є зміцнення довіри суспільства до грошей. Без високого ступеня довіри до національних грошей та фінансів не можна розраховувати на стаке економічне зростання.

Гроші і фінанси як об'єкти теоретичного дослідження мають специфічні особливості. Гроші як гроші і гроші як фінанси не можна ототожнювати.

Гроші як гроші виражають насамперед корисність грошей для здійснення трансакційних угод. Гроші як гроші – це грошові агрегати з найвищою ліквідністю. Це передусім засіб обігу або купівельний засіб. Стабільність грошей формує у суспільстві клімат довіри до грошово-кредитної і фінансової системи. Оцінюючи сучасну природу грошей як еквівалента вартості, А. А. Гриценко обґрунтовує представницьку теорію грошей¹⁷.

Гроші як гроші – це представник вартості в обміні. Без грошей та належного рівня їх стабільності фінанси існувати і функціонувати не можуть. Проблеми фінансів неможливо досліджувати окремо від стану справ у монетарній сфері. Ігнорування відмінності між грошима як грошима і грошима як фінансами не дає змоги пояснити теоретичну сутність фінансової системи.

В умовах світових глобалізаційних процесів посилюється значення валютної складової грошових відносин, її впливу на національні фінанси. Валютні ресурси стають важливим компонентом фінансових активів, хоча функцію засобу обігу продовжує виконувати національна грошова одиниця. Посилення мобільності капіталу “розмиває” кордони між національним і світовим фінансовими ринками. В умовах різких змін валютного курсу проблема національного контролю над фінансовим сектором істотно загострюється.

Гроші як фінанси не виконують функцію засобу обігу у загальноприйнятому значенні. Підсумовуючи різні підходи до питання взаємозв'язку фінансів і грошей, В. Опарін підкреслює: “Безумовно, фінанси – не гроші, і навіть не сам по собі рух грошей і, тим більше, не грошовий обіг чи оборот (останні є самостійними явищами у вченні про гроші). Взаємозв'язок фінансів і грошей полягає у тих явищах, що виникають у процесі руху грошей і фінансово опосередковують його, тобто у доходах і витратах”¹⁸. Таким чином, як головна ознака фінансів розглядається не фондовий, а каналний характер руху грошових коштів. Безумовно, фінанси обов'язково мають відображати форми і канали руху ВВП, пов'язані із формуванням доходів і видатків.

Зазначимо, що роль грошей як капіталу ширша, ніж значення грошей як фінансів. Не варто ототожнювати грошовий капітал з фінансовим капіталом. Капітал – це насамперед зростання вартості, а фінанси – рух вартості. Як правило, під фінансовим капіталом розуміють систему взаємозв'язків

¹⁷ *Гриценко А.* Представницька теорія грошей // Вісник НБУ. – 2005. – № 9. – С. 9–13; *Гриценко А. А.* Развитие форм обмена, стоимости и денег. – К.: Основа, 2005. – С. 135–139.

¹⁸ *Опарін В.* Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти). – К.: КНЕУ, 2005. – С. 42.

великих кредитно-банківських інституцій з нефінансовими корпораціями. Фінансовий капітал – це ліквідні активи на відміну від фізичних активів підприємств¹⁹. Розгляд грошей як грошей з точки зору короткостроковості боргових зобов'язань (з терміном погашення до одного року), а грошей як капіталу з позицій довгостроковості боргових зобов'язань був би занадто спрощеним підходом. Для фінансово-господарської практики це має певний сенс, але з точки зору теорії фінансів є некоректним.

Гроші як фінанси, на відміну, наприклад, від таких фінансових активів як цінні папери, є ліквіднішими. В умовах розвиненого фінансового ринку поряд з грошима широко використовуються інші фінансові активи. Під активами, як правило, розуміється частина власності, яка є засобом збереження вартості²⁰. Гроші як фінансові активи є основним засобом збереження багатства. Фінансові активи – важлива категорія системи національних рахунків. До них входять грошові кошти, фінансові вимоги і зобов'язання у різних формах. Без сумніву, розширення сфери теоретичного і практичного застосування такої категорії, як фінансові активи дасть змогу досліджувати проблеми фінансів під новим кутом зору порівняно з використанням традиційних понять “фінансові ресурси” та “фінансовий капітал”.

Система руху грошей як грошей є адекватним відображенням руху матеріальних ресурсів і продуктів виробництва. Рух грошей як фінансів має власну відособлену від руху матеріальних активів траєкторію. Таким чином, фінанси закономірно відриваються від власного грошового середовища і змінюють при цьому сутнісні характеристики²¹. Фінанси, відособлюючись від реального сектора економіки, набувають істотної автономії відносно процесу виробництва²². У тіньовій економіці фінансовий сектор починає домінувати над реальним сектором економіки. Така відособленість проявляється у створенні фінансових “бульбашок”, “пірамід” фіктивних активів і т. ін.

Значний інтерес являє аналіз співвідношення фінансів і кредиту²³. Так, сфера державного кредиту входить до об'єкта дослідження як фінансової, так і грошової теорії. Державний кредит є важливою формою кредитних відносин.

Фінанси пов'язані з появою і функціонуванням кредитних грошей. Гроші як фінанси є рухом боргових зобов'язань; при цьому грошові потоки

¹⁹ *Алексєнко Л. М.* Ринок фінансового капіталу: становлення, проблеми, перспективи розвитку. – К.: Максимум; Т.: Екон. думка, 2004. – С. 15.

²⁰ *Мишкин Ф.* Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков. – М.: Аспект Пресс, 1999. – С. 107.

²¹ Див., наприклад: *Гриценко А. А.* Оптимізація структури фінансово-грошових потоків в економіці України // Проблеми і перспективи розвитку фінансової системи України. – К.: НБУ, НДФІ, 1990. – С. 65–77.

²² *Dumenil G., Levy D.* Costs and Benefits of Neoliberalism // Review of International Political Economy. – 2001. – Vol. 8. – № 4.

²³ Детально досліджується макроекономічна роль кредиту у праці: *Bernanke B.* Credit in the Macroeconomy // Federal Reserve Bank of New York Quarterly Review. – 1993. – Spring. – P. 50–70.

стають результатом минулих контрактів, в межах яких відбувається обмін сьгоднішніх грошей на майбутні.

Вихідними внутрішніми принципами кредиту, на відміну від фінансів, є поверненість і платність. Відомий російський дослідник А. М. Косой розглядає кредит як позиковий товар, що має позикову вартість і реалізується на умовах строковості і поверненості позичених коштів²⁴. Безумовно, кредит входить до складу фінансів, але не є тотожним фінансам. Категорії “фінанси” та “кредит” тісно взаємопов’язані, але не є ідентичними. Сфери функціонування фінансів і кредиту також перетинаються, але лише у певному сегменті. У підручнику “Гроші та кредит” за редакцією професора М. І. Савлука фінансово-кредитний оборот розглядається як частина фінансово-кредитного обороту. “Грошовий обіг, фінансово-кредитний та кредитний обороти як складові сукупного грошового обороту, — пише М. І. Савлук, — тісно взаємопов’язані, внутрішньо переплітаються і доповнюють один одного у забезпеченні цілей розширеного відтворення. Водночас вони — самостійні явища, з власним особливим механізмом регулювання”²⁵. На наш погляд, неприпустимим є отожднення понять “фінанси” і “грошово-кредитні відносини”²⁶.

Отже, наведене у статті розуміння взаємозв’язку грошей і фінансів не суперечить наявним монетарним і фінансовим теоріям. Водночас така думка розширює межі існуючих теоретико-методологічних підходів. Системно-структурний аналіз спільних й відмінних рис сутності грошей і фінансів дає змогу забезпечити належну цілісність і довершеність наукового дослідження проблем фінансової системи і фінансової політики.

²⁴ Косой А. М. Платежный оборот: исследование и рекомендации. — М.: Финансы и статистика, 2005. — С. 121.

²⁵ Гроші та кредит: Підручник / За заг. ред. М. І. Савлука. — К.: КНЕУ, 2001. — С. 79.

²⁶ Див.: Ковальчук А. Т. Банки. Кредит. Фінанси: законодавчо-правовий вимір. — К.: Парламентське вид-во, 2004. — С. 14.